

A DOHÁNYZÁSSAL KAPCSOLATOS ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSI VÉGZÉSEK (XVII. SZÁZAD VÉGE)

TÜDŐS S. KINGA

Erdély külön törvényhozásának idejét az 1529. január 21-én, Zápolya János jelenlétében megtartott gerendi országgyűléstől számítjuk. Ez a kezdete annak az időszaknak, amelytől az önállóan választott erdélyi fejedelmek, majd 1691-től az erdélyi nagyfejedelem címét viselő magyar király a rendek részvételével az országgyűléseken – tehát intézményesített formában – együtt gyakorolták törvényhozó hatalmukat.¹

A magyar szokásjog² alkalmazására alapozott erdélyi országgyűlések intézkedései és azok hatásköre elsősorban az ország kormányzásával, a hadfölkelés kihirdetésével, az adók összegének és milyenségének meghatározásával, szabályozásával foglalkoztak, s hoztak létre erre vonatkozó törvényeket. A rendek működése ezen kívül még különböző statutumok kibocsátására, végzések, folyamodványok, sérelmek előterjesztésére, orvoslására is kiterjedt. Mindezek mellett, ahogy azt a szükség megkívánta, a vallás és a közerkölcs megvédése érdekében is hoztak határozatokat, rendeletek, szabályzatokat.

Szükségesnek tartjuk hozzáfűzni, hogy az egyén és a közösség felett való őröködést az egyház mellett nemcsak az erdélyi országgyűléseken hozott határozatok szavatolták. Azokat a helyhatósági fórumokon létrehozott szabályzatok, a székely és a szász nemzetnek, a vármegyéknek, városoknak constitutiói éppúgy biztosították, mint a faluközösség törvényei, vagy a kereskedők és kézművesek testületeinek határozatai.

Az erdélyi országgyűléseken hozott számtalan végzés közül ezúttal a közerkölcs fogalmához tartozó rendszabályzatokat vesszük figyelembe. Közülük is elsősorban a „tiszteletlenség, ízléshiány”, a tűzveszélyt rejtő, a sok pénzt felémésztő, a miséző papokat is rabul ejtő dohányról/dohányzásról hozott határozatokkal foglalkozunk. Szándékunk folyamatában végigkísérni eme oly sok vitát kavarázó jelenséget, az erdélyi rendek és az országgyűlés kapcsolatában.

¹ Az itt létrehozott törvényeket az *Approbata Constitutio* és a *Compilata Constitutio*-ban foglalták. Kiadása: Magyar Törvénytár – 1540–1848. évi erdélyi törvények. Erdély országának három könyvre osztott törvényes könyve. Fordították és utalásokkal ellátták Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Budapest, 1900. (A továbbiakban: *Approbata Constitutio*)

² Werbőczy István Hármaskönyve. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen kiad. Budapest, 1900.

Az évszázadok során a közerkölcs – amely nap mint nap az emberek egymás közötti viszonyát moderálta/modellálta s tartotta viszonylagos egyensúlyban egy működőképes társadalom hétköz- és ünnepnapjait – fenntartására számos megfogalmazásban hoztak végzéseket. Büntették a tolvajlást, a káromkodást, az erkölcstelen életet élőket, de nem kímélték a templomkerülőket, a csend és rend háborítóit, a gyújtogatókat sem. Erre vonatkozó szabályzatokat már az önálló erdélyi fejedelemség korai időszakában tartott országgyűléseken is hoztak. Sőt, nem elégedtek meg a rendszabályzatok létrehozásával, azok betartását a büntetés terhe alatt megkövetelték.

A tulajdont veszélyeztető tolvajokat, a verem és ládafosztókat, a szekér és házfeltörőket, az útonállókat, állatlopókat, prédálókat a különböző összegre terjedő pénzbírságtól, a pellengértől a kézi-kalodában való zárástól, a veréstől, a felkötésig büntethették. Az orvosok neveiről jegyzőkönyvet vezettek, azokat a főispánokkal közölték, hogy az ún. malefactorokat bárhol feltartóztathassák. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a szigorú büntetés mellett azok a tolvajok, akik 3 év óta becsületesen éltek, békével maradhattak, de akik azóta is részesei voltak az orvságnak, azokat a törvény elé idézték. Tehát, mai szóhasználattal élve, egyfajta jó szándékú, nevelő-védő szociális hálót is próbáltak szövögetni a malefactorok köré, amelynek előírása értelmében a vétkesek esélyt nyertek a megtéréshez, bűneik megváltásához.

„*Noha elég constitutio vagyon eddig is felőle*” írja az Approbata II. Articulusában a „*lelkeződéssel való szitkozódások ... mivel ilyen szörnyen eláradott*” szerte az országban, ellene szigorú büntetéseket léptettek érvénybe. A nemes embert pénzbírsággal sújtották, a szolgát, parasztot pedig „*kézi kalodában délig tartásuk*” szövegezték a törvény szigorral.³ Más ítéletet hoztak az 1665 szeptemberében tartott országgyűlésen, ahol a vasárnap dolgozókat, az éktelenül káromkodókat „*24 esztendősen feljül halállal, kisebb idejük veréssel büntetessenek meg*”.⁴

„*Az oláhok, kik nem élnek nejeikkel törvényes házasságban, jövőre a romai szertartás szerint jegyezzék el a leányokat vagy nőket és esküdjenek meg velők*” szövegezte le a törvényhozás.⁵ Aki atyját, anyát szidalmazza vagy megveri, egyik keze levágassék.⁶

A templomjárással, az ünnepnapok szigorú betartásával is folyamatosan foglalkoztak. Maguk a fejedelmek éppúgy, mint Székelyföld esetében, a széki constitutiók gyakran fogalmazták meg s kérték a rendek jóváhagyását, támogatását a vallással kapcsolatos elvárásaik érdekében. Így például az 1650. évi egyik

³ Approbata Constitutio 224.

⁴ Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Szilágyi Sándor kiadása. Budapest, 1875–1898. (A továbbiakban: EOE) XIV. 141

⁵ EOE. I. 199.

⁶ Approbata Constitutio 127.

széki constitutióban elrendelték, hogy: „Az ünnepszegők büntetése, ha paraszt ember, flor 3, ha nemes, flor 6 ... Akik szentmiséket tunyaságból mulatnak, fl.3. Akik a templomon kívül hivalkodnak s be nem mennek, fl 1. Ha ki pálinka ital miatt gadgyvás fővel ményen templomba, fl 1. Aki prédikációról kimegyen, helyes okát nem adván, büntetése toties quoties egy font viasz.”⁷

Említettük, az országgyűléseken nemcsak a rendek hoztak végzéseket, amelyek majd a székekben, megyékben, városokban, egyházközségekben kerültek végrehajtásra, de a helyiek maguk elhatározásából is léptethettek érvénybe határozatokat. Ezeket küldötteik révén az országgyűlés színe elé terjesztették. A különböző vétségek elbírálása ily módon helyi jelleget is ölthetett.

A vétkezők, a törvénysértők nyomozásához a törvényes keretet az ún. „Czirkálás” tartásának előírásai biztosították. Az általános nyomozások (generalis inquisitiók) tartásáról az Approbataban a következőket olvashatjuk:

„Hogy a gonosztevők inkább megzaboláztassanak és kikeresvén érdemek szerint meg is büntetessenek, a vármegyéken és székes helyeken a tisztek legalább három esztendőben kimenjenek generalis czirkálásra, hanem ha háborúság vagy valami egyéb derekas dolgok tennének akadékokat, de külömben el ne mulassák ...”⁸

A „Székelységről” írva pedig így fogalmazták meg a malefactorok elleni eljárást: „Midőn czirkálásra (nyomozásra) akarnak menni... Elsőbben törvényes széket, avagy arra való közönséges gyűlést hirdessenek a főtisztek, és ugy induljanak a választottakkal együtt.”⁹

Az ún. malefactorokat felsőbb utasításokra vagy helyi intézkedések révén ún. Regestrumba foglalták. Oldalaira a szóban forgó település bűnöseinek nevét, a büntett természetét s az érte kijáró büntetések milyenségét és mennyiségét rögzítették. Ezáltal vált/válhatott egy-egy korabeli jegyzőkönyv az érintett településen uralkodó közerkölcs „kézzelfogható”, hiteles bizonyítékává. E statisztikai adatok előtti korból származó adatsorok alapján olyan korabeli jellegzetes helyzetkép megrajzolása válik lehetővé, amely konkrét bizonyítéka lehet – esetünkben – az országgyűlési végzések hatékonyságának.

A közerkölcs védelmére tehát már a korai időszakban számos törvény született, amelyeket esetenként az épp aktuális országgyűléseken újjólag megerősítettek, vagy szigorú megkötésekkel egészítettek ki.

Ám az élet újabb meglepetéseket is tartogatott az erdélyi országgyűlés, a fejedelem, a rendek, de az ország lakossága számára is. Az ország ügyes-bajos dolgai mellett a XVII. század második felében a számos – részben említett – közerkölcsöt veszélyeztető problémák mellett egy újabb, a közerkölcsre súlyos, az egészségre káros, a munkavégzést akadályozó, a falu biztonságát veszélyezte-

⁷ Imreh István – Pataki József: Kászonszéki krónika 1650–1750. Budapest, 1992. 329.

⁸ Approbata Constitutio 114.

⁹ Uo. 232.

tő, a kincstári bevételt is érintő jelenség ütötte fel fejét az erdélyiek életében: a dohányzás.

A nagy zűrzavart okozó dohányzás szenvedélyére vonatkozó tilalmakat – érthető módon – sem az Approbatában, sem a Compilataban nem olvashatunk. Ám 1670-évtől kezdődően az erdélyi országgyűlésen számos alkalommal térnek ki a hoznak országos érvényű szabályzatokat a dohányzás megfékezése.

A továbbiakban kísérjük útját a közerkölcs romlását is veszélyeztető káros szenvedélynek, a dohányzásnak. Keressük válaszát annak, hogy mikor jelenik meg első alkalommal az erdélyi országgyűléseken a dohányzást tiltó végzés? Tartalmukban milyen mértékben kívánták szabályozni ezt a közerkölcs, közbiztonság (tűzvesz) és a nyereség határmezsgyéjén mozgó jelenséget? Végezetül: a rendek által hozott országgyűlési végzéseknek volt-e hatásuk, s ha igen, milyen mértékben befolyásolták e jelenség folyamatát?

Tényfeltáró vizsgálódásunk alapjául egy a XVII. század végi, Háromszék jó néhány településén a malefactorokról készített Regestrum szolgál.

Mielőtt azonban számot vetnénk az országgyűlésen megszületett, dohányzással kapcsolatos végzésekkel valamint azok hatásával, röviden, néhány sorban összefoglaljuk a még feltárára szoruló dohányzástörténet főbb mozzanatait Erdélyben.

* * *

A XVI. század második felében már nyilvánvaló: a fejedelemségben egy új, bár koránt sem hasznos és épületes jelenség veszi kezdetét: a dohányzás.

A dohány Erdélyben való megjelenését János Zsigmond korával hozzák összefüggésbe. Pontosabban arról az időszokról van szó, amikor János Zsigmond a fejedelemséget néhány évre elhagyni kényszerült. Ez időben került az ország egy ideig Ferdinánd császár- király kezére, aki az erdélyi katolikusok akarata ellenére 1568. április 9-én kinevezi az ország utolsó középkori püspökét, Bornemissza Pál személyében.¹⁰ Ő volt az, aki állítólag behozta és meghonosította (?) az első nyers dohányt Erdélyben.¹¹

Az önálló fejedelemség határain belül a dohány megjelenése körüli történések sora Báthori Kristóf korára is átível, bár erről meglehetősen kevés adat áll rendelkezésünkre. Állítólag 1576 június végén – amikor a gyulafehérvári or-

¹⁰ *Benkő József*: Transsilvania specialis. Erdély földje és népe. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. Bukarest–Kolozsvár, 1999. I. 35. 1556-ban, miután megszűnt az erdélyi püspökség (egyedül a helynöki tisztséget őrizték meg) és miután Bornemissza Pál, alias Abstemius (szül. Pécs, 1499. jan.10. – mh. Nyitrán 1579.) erdélyi püspököt, a nyitrai püspökség ügyvezetőjét 1569-ben Magyarországon nádorhelyettesi tisztségbe emelték és Magyarországra vitték, az erdélyi püspökség vára, Gyalu, átment a kamara hatalmába.

¹¹ *Biró Vencel*: Tilos a dohányzás. In: Történeti rajzok. A régi Transylvania. Cluj (Kolozsvár), 1940. (A továbbiakban: Biró 1940.) 30.

szágyűlésen a fejedelemmé való kinevezését megerősítő, majdnem 300 tagú portai küldöttséget fogadta Báthori Kristóf, akkor – látták meg „*az Erdélyiek leg-elsőször Dohánt és Pipát tsudálkozva ... harmadik Ámurathes Török Császár Fő Lovász Mesterénél és Erdélybe küldött Követénél, Mehmed Agánál, s' a velle edgütt Erdélybe jött Töröknél...Láttak azutan-is mind annyiszor a' Törököknek Kezkbenn és szájokban, valamenniszer közülök jöttek, jöttek pedig igen gyakorta, e' mi Hazánkba. De még ezekre nézve a' Dohánynak sem füstivel, sem porával nem éltek a' tájbann az Erdélyiek*”.¹² E követség leírásakor Balogh Ferenc erdélyi nemes, aki maga is több alkalommal (1568, 1572, 1573, 1576) járt a Portán,¹³ feljegyezte, hogy „*többnyire mint Tabák füstöt szívtanak, mely-is az Erdélyieknél egész ujság volt és tsudálatosnak tettszett.*”¹⁴ Így tehát a XVI. század második felében, annak is az alkonyán, a dohánynak Erdélyben való feltűnése nyilvánvaló. Igaz, akkor még nem tartozott a közismert növények közé, mint azt az első magyar nyelvű természettudományi kézikönyv, Mélius Péter műve is igazolja: „*Herbarium az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Magyar nyelvre és ez rendre hozta a' Doctorok Könyveikből az Horhi Nagy Mélius Péter. Nyomtatott Colosvárott az Heltai Gáspárné Műhelyében 1578 Esztendőben*”, amelyben a dohány s annak leírása, termesztésére vonatkozó megjegyzések teljességgel hiányoznak.¹⁵

A dohány hódítása Erdélyben a következő században élte fénykorát, okozva számos bonyodalmat nemcsak az emberek életében, de az országgyűlési végzések, határozatok meghozatalában is.

Bethlen Gábor 1615-ben: „*a' Constantinopoli Bassához avagy Kajnékámhoz Gurcsi Méhemmedhez küldvén levelekkel és ajándékokkal, Angyalosi Mihály nevű Nemes Követét; ő, az onnan való vissza jövetelével a' Bassától hozott ajándékok között, melyet Bethlen számára küldettek, Tabákat és Pipákat – jegyzett fel azon Követségnek rendes le-írásábann; azt-is oda tévén, hogy a' Fejedelem nem vette azoknak hasznokat.*”¹⁶

A korabeli krónikások elmondása alapján – véljük némi túlzással – málhás szekérrel hozták a szárított dohányt a fejelemi udvarba, ahol aligha volt keletje, mert onnét állítólag tovább szállították Magyarországra. Ekképpen tehát Erdélyben még nem volt törvényellenes cselekedet a dohánynal való „élés” és kereskedelem, holott a nyugati országokban ellene már komoly intézkedéseket léptettek

¹² *Benkő József*: Közép-Ajtai dohány mellyet Nemes Erdély Ország Gyűlése alkalmatosságával Kolos'várra el- adni küld Benkő Joseph Hárlemi Tudományos Társaság Tagja. Szeben és Kolozsvárott, 1792. 13–14. (A továbbiakban: Benkő 1792.)

¹³ *Biró Vencel*: Erdély követei a portán. Cluj-Kolozsvár, 1921. (A továbbiakban: Biró 1921.) 114.

¹⁴ *Benkő* 1792. 14.

¹⁵ *Mélius Péter*: Herbarium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Bukarest, 1978.

¹⁶ *Benkő* 1792. 14. Angyalosi Mihály 1615-ben rendkívüli követe volt a fejedelemmel, aki adóval, vagy más külön megbízással, ajándékokkal ment a Portára. *Biró* 1921. 119.

érvénybe. Így például II. Jakab angol király, aki egyik legádázabb ellensége volt a dohányzásnak, 1619-ben a „Misocapnos” című művében a dohányzással kapcsolatban ellenszenvét így summázta: „*a szokás undorító a szemnek, gyűlöletes az orrnak, árt az agynak, veszélyes a tüdőre és fekete, bűzös füstje leginkább a feneketlen pokol iszonyú alvilági gőzeihez hasonlít*” és adóval sújtotta azokat, akik ezzel éltek. Ugyanakkor a spanyol papok közvetítésével Róma is megismerkedhetett a dohánynal, s csakhamar konfliktus tárgyává vált a dohányzás az egyházi berkekben is. Legnagyobb ellenszenvvel VIII. Orbán pápa viseltetett, aki 1642-ben átok alá vonta a „dohánnyal élő” egyházi személyeket s tartotta rettegésben mindannyiukat mindaddig, míg végül 100 esztendő elteltével azt vissza nem vonták.

Visszatérve az erdélyi események történéseihez, Bethlen Gábort követően az erdélyiek dohányt akkor „*kezdettenek bővebben látni, s' véle élni, mikor Második Rákóczi György Fejedelem ellen a' Lengyel országba való had vitelért, a' Török Udvar nagy dühösséggel haragra s' boszszuállásra gerjedvén*” török hadat küldött Erdélybe. „*Mert akkorbann, tudniillik, 1658-tól fogva szintén négy esztendőig, Bartsai Akas, Kemény János és Apáfi Mihály Fejedelmek alatt, feles Török vitézlő, s' a' Tabákkal szertelenül élő rend lakván Hazánkban, tőtől a' dohányozás, mint valami ragadó nyavalya, úgy el-foglalá egész Erdélyt, tsak mintedj esztendőknék elforgások alatt.*” – olvashatjuk Benkő József sorait a tábákról szóló írásában.¹⁷

Az erdélyi fejedelmek esetében – mind Bethlen Gábor és mind a két Rákóczi vonatkozásában – a „dohánnyal való élésükről” egyelőre nincs tudomásunk. Az viszont már ismeretes, hogy I. Apáfi Mihály, a „csendes” fejedelem, túl sok dohányt szívott s szenvedett a nikotin mérgétől. Mindez valamikor az 1663 évi események idején történt amikor „*Ersek Újvárt a' Török meg vette (1663), a' körül lakó Magyarok néki meg-hodolván s' a' Törököt Dohányozni látván, egymásnak így szólottak: Ládé héj! A' pogánynak a' szájában egy egy Csöv vagyon, a' füstöt úgy szivja a' szájában? s' meg ki-bocsáttya. Amikor a' Török azoknak házokba bé-ment, s' ott Dohányozott, így mondottak: Jaj majd mind meg-halunk a' füstben! De meg-tanulta bezzeg már, ez a' gonoszra bölcs, s' a' jóra bolond Nemzetség a szipákolást*” – írja emlékeztetőül 1712-ben Szentpéteri István prédikátor, aki a leírtakat vallomása szerint az akkor élő s ott lakó emberek szájából hallotta.¹⁸

¹⁷ Benkő 1792. 15. Továbbá azt is megjegyzi, hogy: „Igaz ugyan, hogy az előtt-is járták Erdélyből ottan-ottan mások- is az idegen Országokat; kiváltképpen pedig a' Deáki rend a' külföldi Akadémiákat, és látták széltiben a' dohányozást mind nagy, mind alaton embereknek orrok alatt; de bé nem hozták a' véle való élest; sőt nagy vétek gyanán tartották, főként az Egyházi s' deáki rend között.”

¹⁸ Csorba Dávid: Egy eltűnt prédikáció margójára. Szentpéteri István: Ördög szája, bordája. Egyháztörténeti Szemle, 2001/1. Öb. 50 v. Az 1712–1713 között írt kézirat lelőhelye a Debreceni Református Kollégium könyvtára. Idézet: Öb. 139 vsq. (A továbbiakban: Szentpéteri 2001.)

Állítólag ezen érsekújvári táborozásból érkezett haza december havában I. Apafi Mihály fejedelem Gyulafehérvárra, aki miután megtapasztalta a túl erős dohány ártalmas voltát, azt megutálván, másoktól is tiltani kezdé.

* * *

A dohányzás történetének időrendiségét követve elérkeztünk ahhoz az időponthoz amikor a dohányzás ügye az országgyűlésen terítékre került. Ezt a korszakot Bíró Vencel a dohányzással kapcsolatos írásában ekképpen jellemezte: „*De boldog idők lehettek, amikor az országgyűlés még ilyen kérdésekkel bibelődhetett*”.¹⁹ Ezek a „boldog idők” tehát I. Apafi Mihály idejét jelzik, aki amikor az erdélyi rendek kénytelenek voltak az országgyűlés színe előtt szigorú intézkedéseket léptetni életbe a közérkölcst is veszélyeztető dohányzással kapcsolatban, amellyel nemcsak „*szájokat és öltözeteket, hanem házaikat is elbűdösítik*” az „*aljasabb rendű férfiak*” s utálást szereznek az asszonyi rendnek.²⁰

Kétségtelen, I. Apafi Mihály fejedelem idejében megjelent országgyűlési végzéseket viták sora előzte meg, de véljük, elsősorban nem az egészségre ártalmas hatása miatt, mint inkább a nagy kincstári haszon gyarapodásának reménye serkentette a rendeket.

Erdélyben a dohányzás behozatalára és használatára vonatkozó első tilalmat 1670 decemberében tartott gyulafehérvári országgyűlésen hozták meg: „*A tobák megtilalmaztatásáról és a ki béhozná, annak büntetéséről*”. A törvény 13. szakaszában olvashatjuk a „tobák”-nak: „*alkalmatosságával minémű romlás követte némely atyánkfiait, nyilván vagyon, másképen is sok pénzét emészten meg ez hazának az ilyenekkel kereskedők; hogy azért ennekutánna senkinek is afélét ez hazában béhozni szabados ne legyen, sőt a kinek de praesenti vagyon, post expirationem praesentis dietae csak tizenötöd nap alatt árulhassa; poenája pedig a ki béhozza, a légyen, hogy mind harminczadokon, vámokon, városokon, falukon, minden egyéb nála lévő javaival elvétessék azon helybéli tiszték által; faluban pedig a falusbiró is elvehesse; jószágos úr s nemes ember pedig ha él véle, 50 for: egyházhelyi nemes ember 12 forint: paraszt ember 6 forint poenája; melyeket a tiszték sub poena articulari tartozzanak exequálni, comperta tamen rei veritate. Az paraszt ember pedig ha a dominus terrestris elébbeni, a büntesse meg, ha pedig a tiszt, ugyan a tiszt büntesse meg, ideértvén papokat, deákokat és indifferenter mindennémű rendeket*”²¹

E szigorú rendelkezések eredménytelenségét konstatálván a fejedelem és a rendek mérlegelték s belátták, a dohány elterjedésének útját állni koránt sem

¹⁹ Bíró 1940. 38.

²⁰ Benkő 1792. 33.

²¹ EOE. XV. 172–173.

könnyű feladat. A kereskedők mindent megpróbálnak a dohány behozatalára még annak a kockázata árán is, ha „minden egyéb nála lévő javakkal együtt” azt bárhol találják, elkobozhatják. Ezért 1671. június 30-án Radnót várában keltezett okiratában a fejedelem engedélyezte, hogy a kereskedők Erdélyben a dohányt a Verestoronyi harmincadon átvihessék: „... Csongrádi Christoph jelentéséből értjük, hogy Havasalföldében volnának számosan görögök, örmények s egyéb dohányal kereskedő rendek, kik megértvén a tabacról való articulussát a nemes országnak, nem mernének harminczadunkra bejönni. Instantiájokra azért kegyelmes tekintetünk levén, megengedtük, hogy harminczadját megadván, általvigyék az országban (Verestoronyiensibus TSK), de minden marhájuk elvesztése alatt ebben az országban sohol is árulni ne merészeljék. Azért ez levelünket látván kegyelmesen és serio parancsoljuk fen megnevezett minden hiveinknek, megharmincadolván ..., engedjék meg az országban való általvitelét minden megkárosítás és háborgatás nélkül.”²² S azt már csak egy gondolat erejéig jegyezzük meg, vajon ki akadályozhatta volna meg azokat a kereskedőket, akik Erdélyen keresztül vezető útjuk során, időnként megpihelve, ne „könyörültek volna meg” a már szenvedélyes dohányosokon.

Nyilvánvaló, a fent idézett rendelettel Apafi Mihály tulajdonképpen az ország kincstárának érdekeit kívánta védeni s azt a harmincadokon elszedett fizetiséggel gyarapítani. De vajon sikerült-e megakadályozni a kereskedők fondorlatosságait? Aligha. Ezt az események további alakulása is igazolja.

Visszatérve az 1670. évi országgyűlési végzés előírásához, a kirótt összeg értéke nem volt csekély. Mert csak a jobbágy 6 forintos büntetését összehasonlítva az egyéb közerkölcsöt érintő falustársak birságához: 5 forintra azt büntették Kilyénfalván, aki a falu erdejét meggyújtotta.²³ Az éjszakai rikoltozásért, káromkodásért, ami gyakran megtörténhetett, 1 fl. fizetésre kötelezték az elkövetőt²⁴. Minden falusi jobbágynek évente 50 verebet kellett befogni, ellenkező esetben 12 forintos rovás alá kerülhetett, rendelték el az 1688. évi radnóti országgyűlésen²⁵.

Érthető, hogy a büntetés összegének behajtása nem volt egyszerű feladat. Így kerülhetett sor számos, a törvény megkerülését, annak kijátszását célzó, hatékonyabb megoldásokra s változott át a törvény szigora elnézéssé, kézlegyintéssé, esetenként az egyáltalán nem újkeletű „kenőpénz” különböző formájának használatára. Hivatalos formában ezt a Kolozs vármegye 1676. évi határozata is elismeri, amikor kimondja, hogy véleményük szerint, mivel a kirótt büntetések beszedésére nem került sor, elhatározzák, hogy a vicetisztek a tubákosokat rendszerint szigorúan megbüntessék, a dohányt pedig elégezzék.

²² EOE. XV. 206.

²³ Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983. (A továbbiakban: Imreh 1983.) 341.

²⁴ Uo. 342.

²⁵ EOE. XX. 112.

Az 1670. évi országgyűlést követő tizenhárom esztendőben a törvény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ez derül ki az 1683-ban tartott országgyűlés következő végzéséből, ahol a rendek, élén a fejedelemmel, kénytelenek beismerni, hogy a dohányzás használatának és árusításának tilalmára hozott törvény „*effectumát nem tapasztalják*”. A XI. Articulusban „Az tobák proscibáltatik” címszó alatt a következőket foglalták össze:

„*Ennek előtte is nagy kárunkkal tapasztalván kegmes urunk az tubáknak való élést, irtunk volt articulust ez hazából való kiiktatása felől articulo 13. Constitut. Anni 1670, de effectumát nem tapasztaltuk. Hogy azért ennekutánna mint olyan nemcsak haszontalan, hanem káros és veszedelmes materia ez hazából extirpáltassék, Nsgod kegyelmes tetszéséből concludáltunk, a modo in posterum ez hazában senki bé ne hozza se levelenként, se összetekerve, sőt e hazában is senkiso hullt indifferenter ne colálja és se porúl, se pipa által véle ne éljen paraszt és jobbágyrend sub poena flor. 6, vitézlő rend similiter, nemes és egyházi emberek pedig és minden rendek úgy az urak is, annál inkább az asszonyi rendek indifferenter sub poena amissionis omnium bonorum suorum mobiliuum távoztassák, melyre az vármegyéken és székeken főtiszt atyánkfiai, az harminczadokon az harmincadosok, városokon pedig és falukon a birák, úgy a vitézlő rend előttök járói és gazdák is kötelességek szerint proscibáljanak; ezt pedig ab expiratione praesentis diaetae mindenütt főtiszt atyánkfiai solemniter promulgáltassák és post bis quindenam executióban is vétetni kezdjék*”²⁶

Ezt követően más intézkedésekre, mint az előző tilalmak további részletekkel való kibővítésre nem került sor. Ezek közé tartozott például a rokolyás népség, a dohányzó asszonyok fejenként 12 forintos büntetése, valamint annak tilalma, hogy a dohányt az országba levelesen, de összetörve senki be nem hozhatja, véle „*se porul se pipával*” senki ne élhessen.²⁷ Mégis, a birtokos nemesekre korábban kiszabott 50 forintos összeget most 12 forintra csökkentették.

Minderre vajon milyen megfontolás alapján került sor? Esetleg azért, mert a nemesi rend kevésbé élt volna e szenvedéllyel, így a bírságolásukból befolyt összegnek sem volt különösebb jelentősége? Talán erre utalnak a kortárs Apor Péter sorai, miszerint: „*Nem szija vala akkor más sem az portubákat, sem az füsttubákat, kivált gyermekkoromban, hanem kocsis, lovász, darabant, azok is ritkán, hanem az hajduk és az fejedelem németjei s pecér s afféle. Akkor mostani*

²⁶ EOE. XVIII. 91.

²⁷ Nem érdektelen Benkő József e rendelkezéshez fűzött megjegyzése mely szerint: „Ez a Törvény arra mutat, hogy az Asszonyi rend-is, mint újságon igen kapó, hozzá kezdett vólt a pipához. Legjobban esett azért, hogy az ő ajakaikról le-szedettek a tsutorák; mert attól fogva eddig sok gusaly szöszök gyuladoztak vólna fel a pipa tüzetől. Azonkivül-is pedig, a mint a Tzigányok és pipás Tzigánynék példájából vélhetjük, ez a füstölő szerszám félő, hogy az asszonyokat a férfiakkal igen szoros sorban ültette vólna; olyan ereje lévén a dohánynak a barátság szerzésére, hogy a nagy rendbélieket-is az alaton sorsuakkal könnyen edjűtt eszközlökké tészí” *Benkő* 1792. 19–20 .

*mód szerént egy pipa dohányt ha ugy kértél volna: fajf tubák, más azt gondolta volna, fáj valamid a tubák miatt.*²⁸

Hasonló véleménnyel volt az „úri nem” dohányzásmentes életviteléről zágoni Mikes Kelemen is, amikor rodostói száműzetésében 1720. május 28-án e sorokat vetette papírra: *„Nálunk szégyenlene dohányozni egy úri asszony; itt pedig mind dohányoznak.*”²⁹ Mentségére szóljon, Mikes már régen távol élt otthonától, s maga is elcsodálkozott volna mily gyorsan vált divattá a dohányzás az erdélyi asszonyok körében.

A fentiek ismeretében az a feltételezés, hogy a nemesség nem, vagy alig élt ezzel a szokással, bár jogos, de Apor Péter, Mikes Kelemen vélekedését figyelembe véve, az arra adott válasz, nem felel meg a valóságnak. Az itt bemutatásra kerülő, XVII. század második felében keltezett jegyzőkönyv adatai is a káros szenvedély elterjedtségéről árulkodnak. 1690 nyarán az Egerpatakon bejegyzett négy nemes ember mindegyike szívta a füstöt. Persze az is igaz, hogy ők leginkább a kismemesek kategóriájába tartoztak, ami természetesen nem mentesség a vétkükre.

Tovább követve az erdélyi országgyűlési végzések dohányzásra vonatkozó törvényeinek időbeliségét: az 1686. október 19 – november 6. között Gyulafehérváron tartott országgyűlésen újabb *„A Tubáknak extirpáltatásáról”* szóló törvényt fogadtak el. *„Már alkalmas időtől fogván tapasztaltuk kegyelmes urunk az tubáknak káros és veszedelmes voltát is ez hazában, melyhez képest hogy se béhozni, sem vetni s colálni, sem pedig véle ez hazában porul vagy pipárul is élni szabados ne legyen, in articulo. 13. const. Regni 1670, annakutánna in art. 11. const. Regni 1683 cum poena et modalitate exequutionis voltaképen determináltuk volt; mely articulusokat etiam vigore praesentis articuli confirmálunk, instálván alázatosan Nagyságodnak; méltóztassék kegyelmesen annuálni.*”³⁰

Két esztendő múltán, azaz 1688. szeptember 27-én a rendek újfent korrigálni kívánták az előző törvényhozatal birság nélküli voltát s *„Az tubák proscriptiojarol”* a következő döntést hozták: *”Sziertelen való káros voltát tapasztalván kegyelmes urunk az tubákkal való élésnek e hazában, irtunk volt ugyan szoros articulusokat proscibáltatása felől art. 13 anni 1670, item art. 11 anni 1683., item art. 9. 1686 regni Constitutorum, de semmi effectumát nem tapasztalván,... mostani minden helyeken lakó jobbágyokra az dominus terrestrisekre legyen szorgalmatos vigyázások, és sub poena flor. 200 per directorem exequenda büntesse meg ki- ki jobbágyát, az említett articulus szerént.*”³¹ A legnagyobb büntetést ismét a jobbágyi rendre mérték, azokra, akik

²⁸ Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Budapest, 1972. 36.

²⁹ Zágoni Mikes Kelemen törökországi levelei. Közli: Toldy Ferencz. Pest, 1861. I/64. (A továbbiakban: Mikes 1861.)

³⁰ EOE. XVIII. 586.

³¹ EOE. XX. 114.

között – véljük nem ok nélkül – a leggyorsabban és a legszélesebb körben terjedt el a dohányzás.

Ezúttal vajon volt-e foganatja a törvény szigorának?

A körülményeket összefoglalva leginkább a következőkről számolhatunk be: hozhatott törvényt az országgyűlés 1670-ben majd a 80-as években többször is a dohányzás betiltására, azoknak nem volt foganatja. Ellenőrizhették az ellenzők ellenőrzoit, a hanyagság, a rálegyintés, az elnézésből származó juttatások, könnyű és járható útja volt az anyagi gyarapodásnak, s bizonyult hatékony eszköznek az ügyintézés során, egyben szavatolva a törvény betartásának esélytelenségét.

Alig telt el néhány hónap a radnóti országgyűlést követően, amikor az 1689. január 5-én összehívott rendek nyilvánosan elismerik a tisztek, az ellenőrző hivatalnokok visszaéléseit. Szükségessé vált tehát a tiltás rendszerének átgondolása s új, hatékonyabb intézkedés életbe léptetése. A büntetések kirovása helyett egy gyakorlatiasabb megoldáshoz folyamodtak, a megadóztatásra tértek át. Ennek értelmében a dohányzó felek társadalmi rangjuknak megfelelően különböző összeget voltak kénytelenek az ország adójába fizetni. Következésképpen megszületett a legkeményebb törvény, amelyet valaha az erdélyi országgyűlés a pipázók ellen meghozott. *„Az tubáknak mind vetését ez hazában, mind peniglen annak szívását abból következett sok károokra és alkalmatosságokra nézve egész országul noha már egynehány izben bizonyos büntetés alatt megtiltotuk, de annak büntetésével az tisztek mivel sok helyen abutáltatnak és midőn az szegény embereket exekválták volna is egyfelől az szegény embereknek marhájokat hajtották, másfelől az pipa az szájokban volt, melylyel nemhogy az azzal élőket referálták volna, de még magok rossz példaadásokkal az szegénységet ingerlették, végeztük azért keglmes urunk, Ngod keglmes consensusa is accedálván, hogy valakik ezen articulusunk emanatioja után magok jószágokban vettetik, azon jószágot in perpetuum amittálják, ha kik peniglen szavják mégis tovább, ha fő-tiszt cselekszik, adjon ország adajában fl. 200 annuatim, ha regalisták közül való, adjon fl. 30, egyházhelyi nemes ember adjon fl.12, paraszt ember fl. 6, az Ngod udvari szolgálai közül ha ki szija, adjon fl. 10. Az katonák közül ha ki szivja fl. 6. Az darabantok és gyalogok fl.3, urak és főrendek szolgálai fl. 6, lovászok és béresek fl.3, az Ngod udvari szolgálai hópénzekből az olyan dohányszipóknak tartozzék Komornik atyánkfia kitartani és az ország adajában adni. Az urak, főrendek és nemesek peniglen az szolgálaiok fizetésekből megadni, az jobbágyokon penig az poenat exekváltassa az, a kire az fő-tiszt fogja bizni minden vármegyékben és székekben. Az universitás (azaz, a Szász Nemzet- T.S.K) ő keglmek peniglen magok tisztei exekváltják az poenat az dohányszipóknak értékek szerint, minden székekben és vármegyékben peniglen fő-tiszt atyánkfiai ő keglmek szor-*

*galmatosan czirkáltassák fel, kik élnek az dohánynyal és az szerént kinek-kinek értéke és állapotja szerént az adó rajtok exekváltassék”.*³²

A XVII. század végére, beleértve az egyházi rendeket is, Erdély egész társadalmát, hasonló helyzet uralkodott. Szentpéteri prédikátor erről így számolt be: *”szemeimmel láttam, hogy a pap fél kezével a Harangot vonta, s a másikkal a Pipa szárát tartotta, ugy dohányozgált meg harangozott.”*³³

A több éves történések tapasztalatait figyelemmel kísérve miről számolhatnánk be másról, mint arról, hogy e változás sem hozta/hozhatta meg a hozzá fűzött reményeket: az adó behajtása továbbra is számos nehézségbe ütközött. Természetes, hogy ezzel arányosan nőtt az időközben felzúduló köznép haragja is, akik a közadó-teher csökkenésének hitelt nem adtak.

A dohányzás tiltására vonatkozó előírásokat a 20 éves sikertelen tapasztalat alapján tehát más formában kellett megfogalmazni, törvénybe iktatni és érvényhez juttatni. Legkézenfekvőbbnek az tűnt, hogy a kártételek megelőzésére vonatkoztassák a dohányzás tilalmát, s azt a tűzkárok megelőzésére vonatkozó utasításokhoz csatolják. Ezek az utasítások nagyobb közérdeklődést váltottak ki, hiszen a zsindeles házak, a szalmatetős kunyhók lakói egyaránt tartottak az égéstől, a gyulladástól. Féltették életüket és javaikat a falustársak és a városi polgárok egyaránt. A törvényhozók elképzelései szerint, tehát a *„Szent Isten büntetésétől”*, azaz az égéstől való félelem biztosan jobb belátásra kényszeríti majd a tubákos embereket. Úgy véljük, hogy ilyen megfontolásból került az uradalmak gazdatiszti utasításai közé a dohányzás tilalma. Teleki Mihály 1680 tavaszán, oprakercsorai szolgálóinak szánt *„Kevés Udvarom népe között való Rendelésének”* 21. pontjában például azt olvashatjuk: *„Az ki Tubakát szí, meg veretik”*³⁴.

Tudomásunk szerint, az eddig ismert székely falutörvények tűzvészsel kapcsolatos előírásai között is, ezidőtájt jelenik meg a dohányzásra vonatkozó tilalom. A közösség akaratnyilvánítása mellett a felsőbb törvénykezési szervek rendeleteihez is alkalmazkodó falutörvényekben, rendtartásokban olyan vizitáló emberekről olvashatunk, akik rendszeresen járták falujukat, felvigyázták falustársaik éberségét, a magára hagyott „tüzes kemencéket”, az égető-borkatlant, a tisztítatlan kürtöket, kéményeket s nem hunytak szemet a dohányt szívó falustársak felett sem. Az 1696. évi maksai székgyűlésen a tüzes kár kapcsán például arról határoztak, hogy *„aki dohányt szív, 12 forintra dulassék meg”*³⁵ Ez igen szigorú büntetés volt, hiszen duplája az 1689. évben kirótt 6 forintos bírságnak, amelyet a legnagyobb büntetések között tartottak számon.

³² EOE. XX. 164., 165.

³³ *Szentpéteri* 2001. Öb. 37 v.

³⁴ *Gáti Magdolna*: Az Instructiok létmódja az irodalmi műfajok rendszerében. In: *Színlelés és rejtőzködés*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2010. 200.

³⁵ *Imreh* 1983. 97.

Felmerül a kérdés: a különböző formában megjelenő országos és helyi érdekességű rendszabályzatok visszaszorították-e, s ha igen, milyen mértékben, a tubakolás vétkes szokását? Egy 1690–1701 között készült jegyzőkönyv részletét idézzük, ahol néhány sepsiszéki település lakosságának „bűn és bűnhődését” sorolják a XVII. század végéről. Címe: *„Székelyföld több községében fölvetett tárgyalási és vizsgálati jegyzőkönyvek „in causa malorum et malefactorum 1690–1701-ig.”*³⁶ A feljegyzésben találtak kétségtelen összefüggnek az 1689. évi segesvári országgyűlés VII. Articulusában írottakkal, ahol elrendelték, hogy *„Minden Székekben és Vármegyékben peniglen Fő Tiszt Atyánkfiái eö Kegyelmekek szorgalmatosan czirkáltassák-fel, kik élnek az Dohánnyal, és az szerént kinek értéke s' állapotya szerént az adó exequaltassék.”*³⁷

Az összeírás sajnálatunkra a 44 sepsiszéki település mindössze 80 százalékára terjed ki. Oldalain lajstromba szedve sorjálták az ott élő férfilakosságot, a bűnt elkövető falustársaikkal egyetemben, sőt a vétekbe esett asszonynépséggel együtt. A hiányzó települések feljegyzésének elmaradásáról az 1690-es évet követő bejegyzés árulkodik: *„observandum, ezek Inquisitiobol el maradtak Kalnok, Köröspatak, Arkos, Szemeria, Szent György, Kőkös mind az haborúságos idő miatt felben kellett hadni az Inquisitiot.”*³⁸

Az inquisitióban résztvevő bizottság összetétele megegyezett a fennebb idézett Artikulus előírásával éppúgy, mint a székely falutörvényekben foglaltakkal. Az összeírást ún. cirkálók végezték el. Így, a széki nemes emberek, a vicekirálybírók, s a széki nótárius mellett minden településen jelen volt még a falut képviselő 7 esküdt ember, az ún. „számadó”-k, akik hitelesítették a megnevezett bűnösöket és elkövetett bűneik igaz voltát.

Az 1679. március 10-én keltezett összeírás idején a *„Generalis Malefactorum Inquisitorok”* közé sorolták a sepsiszentgyörgyi Daczó Pétert, a kilyéni Székely Györgyöt, uzoni Literati alias Kádár Mihályt, Peko (?) Janos de Gidofalva, Nemes Mihályt, a sepsiszéki vicekirálybíró, Szonda István sepsiszéki nótáriust, mindannyian nemes személyek, valamint a szóban forgó település 7 esküdt emberét, a „számadókat”.

Az 1690. esztendőben „inquisitorok” voltak (Teleki Mihály főkapitány rendeletére írták össze): a kisborosnyói Tompa Miklós, a sepsiszentgyörgyi Daczó László, a kilyéni Márton Benedek, a nagyborosnyói lófő Barta István, Székely

³⁶ A jegyzőkönyv lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Létezésére Oborni Teréz hívta fel a figyelmem, akinek ezúttal is köszönetem fejezem ki.

³⁷ EOE. XX. 164-165.

³⁸ 1690. április 15-én meghalt Apafi Mihály erdélyi fejedelem. Június 8-án III. Szulejmán szultán Thököly Imrét nevezi ki Erdély fejedelmének, majd a krími tatár hadak egy részével és Bráncoveanu Constantin havaselvi vajda támogatásával Erdély ellen indult. Július 18-án Teleki Mihály, mint az erdélyi nemesek hadainak főgenerálisa közfelkelést hirdetett ellenük. Ekkor „háborúságos időt” élt át minden erdélyi település.

Boldizsár kilyéni vice-királybíró, gidófalvi Szonda István sepsiszéki nótárius, valamint a mindenkoron jelen lévő 7 esküdt ember.

Az 1693. évi jegyzőkönyv felvételekor pedig: kilyéni Székely Mihály és György, Szonda Mihály, alias Literati de Uzon, Bakcsi Mihály de étfalva, Székely Boldizsár uzoni királybíró és Gidófalvi Gábor sepsiszéki notárius voltak a helyszínelők.

1701-ben inquisitor: Henter Mihály de Szentivány, Székely Sámuel de Réty, Márton Benedek de Kilyén, Kádár Mihály, alias Literati de Uzon, Székely Mihály de Kilyén vice judex regius, Benkő Mihály de Árkos, Sepsiszék nótáriusa.

A 1679–1701 évek között összeállított „bűnlajstrom” bizottságának állandó tagjai voltak tehát: a sepsiszentgyörgyi Daczók, a kilyéni Székelyek, a gidófalvi Szondák és húzhattak hasznot a vice-királybírók a nótárius urakkal együtt a befolyt bírságból, amelyet ha sikerült összegyűjteniük – számításaink szerint – szép summára rúgott.

A rendszeres statisztikai összeírásokat megelőző korszakból származó jegyzőkönyv különleges értékét tovább növeli, hogy számos, összegzésre alkalmas adatokat tartalmaz, mint például: a szóban forgó település, többségében felnőtt lakosságának lélekszáma, azok nevei, az elkövetett bűnök, vétségek természete, közöttük a dohányzók pontos megnevezésével, társadalmi hovatartozásuk megjelölésével s nem utolsósorban a kirótt büntetések mennyiségének és milyenségének feljegyzésével. Egyfajta „bűnügyi krónika” amelynek oldalain említésre került minden olyan méltánytalan cselekedet, amelyet a korabeli székely falvakban elkövettek. Feljegyzések, amelyek a mindennapok egyhangúságának háttérében zajló eseményekről számoltak be, egyben színes képet tárva elénk a lakosság magatartásbéli viselkedéséről, ösztönviláguk mélységeiből feltörő erkölcsi normáik árnyoldalairól, a helybéli malefactorok ténybeli és számszerű világáról.

Gonosz cselekedetnek számított a kilyéni nemes Kilyéni Mihályé aki anyját nem becsüli (1679), Fejér Péter pedig feleségével együtt „ördög lelkű”, sokat szitkozódnak.

Erkölcstelenséggel vádolták az aldobolyi Nagy Simon szabad embert (1679), aki „Templomot nem frecventál” (III), Székely Tamásnál pedig égett bort ittak (III) vasárnap.

Meggondolatlanul járt el az uzoni Kovács György nemes ember, aki cseresznyefát vágott ki épületnek. Más viszont pecséttel megtiltott búzavetéson ment át, de volt olyan ember is, aki a falut nem akarta őrizni.

Mértéktelenül nagy rikoitozásba fogott az aldobolyi Oláh Tódor s nem is hagyta abba, amíg el nem nyerte méltó büntetését (1679). Vidám életet élt az Oláh família, ui. Gábor leányának sem volt kisebb bűne, mint az, hogy szeretett táncolni, meglehetősen feltűnő módon. Ilyen és ehhez hasonló vidám együttlétek következményeit büntette gyakran a korajúrkori törvényhozás és sújtotta bírsággal, a virágénekekkel való mulatozást és a hegedülést.

Az ilyen és ehhez hasonló bűnös cselekedeteknek lajstromát találjuk a jegyzőkönyv 1679-es évi bejegyzésében, amikor még a dohányzás, mint bűnös cselekedet nem került számbavételre, így megrovás alá sem esett. Emlékeztetőül, már 9 esztendő telt el azóta, hogy az országgyűlésen meghozták az első dohányellenes rendeletet. (kiemelés tőlem – T.S.K.)

A jegyzőkönyv következő bejegyzése már jóval később, 1690-ben készült. Annak azonban, hogy mi történhetett 1679 és 1690 között, a lajstromban semmi nyomát nem találjuk. A történet tehát 11 esztendő múltán folytatódik, amikor 1690 nyarán a feljegyzések között felbukkan a „tubákot szívók” csoportja. A kisborosnyói Tóth János bíró létere „Tubákot szí, füstöl”, nem titkolja, sőt „maga vallja” tettét. Egerpatakon nemcsak a számadók között volt dohányos, de „Tubákot színek mind 4 az nemesek”. Kónya István fia, amellet hogy szitkozódó, ördög lelkű legény volt, még a tubákot is szívtá.

Ami a településeken uralkodó dohányzás népszerűségét jelenti, abban az egerpatakiak jártak élen. Közülük ugyanis, a 41 bejegyzett személyből, 12 falustárs szívtá, fújta a „füstöt”. Őket, nagy lemaradással a kisborosnyóiak követték, ahol a 48 fő közül mindössze ketten dohányoztak.

Annak ellenére, hogy 1690-ben Sepsiszéken még aránylag alacsony a tubákosok száma, közöttük már néhány nő neve is szerepel. A magyarósi Dancs Péter ugyan nem tubákos, de felesége már szívtá a dohányt. Az angyalosi Csulak Miklósnak anyja dohányzik. Komollón pedig az egyik falustárs felesége került a dohányosok táborába. Szenvedélyüknek tehát az 1683. évi országgyűlésen hozott rendelet sem szabhatott határt, pedig a „Tobákkal élő” rokolyás népségre kirótt fejenkénti 12 forint bírság tekintélyes összeg volt.

A szigorú törvények ellenére a szenvedélyesek száma egyre nőtt. A jegyzőkönyv 1693. évi összeírása alapján nem is kevéssel. Számuk három év alatt annyira megszorodott, hogy az összeírók is megelégték a bűnlajstromba kézírásukkal bejegyezni: „tubákot szí, füstöl”, helyette elégségesnek tartották azt, a „dohányos” szóra lerövidíteni. Végezetül, a *D.* betű jelölést használták. Azt még érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a más természetű vétkes cselekedetek tartalmukban sem, számukban sem szaporodtak. Pontosabban arról van szó, hogy jóval kevesebb falustársat bírságotlalt meg lopásért, égetett bor vagy serital áruulásáért, kurválkodásért, káromkodásért, veréb be nem szolgáltatásért stb., mint dohányzásért.

A nem dohányzó szülők mellett 1693. évben már a dohányzó fiak is megjelentek. Ezen új nemzedék közé tartozott a szentiványi Borsa Jánosné fia Tamás, Márkos Mihálynak fia Máthé, Pál Mesternek fia Benedek és még sokan mások, akik egy korabeli megjegyzés szavaival élve, a „Sátány kéményév” váltak.

Végezetül: hogy az 1670-nel kezdődő országgyűléseken hozott dohányellenes rendeleteknek milyen hatása volt a társadalomra, arról az 1679–1693 között összeállított jegyzőkönyv alapján a következőket summázhatjuk:

a) Az 1679. évi összeírásból hiányzó dohányzó népség leginkább az országgyűlési rendeletek be nem tartására enged utalni, s nem pedig arra, hogy abban az időben Székelyföldön már ne ismerték volna a dohányzást.

b) Az 1690., de még inkább az 1693-ból származó adatok viszont már másra utalnak. Amint már említettük, az 1689. évi országgyűlést követően kénytelenek voltak megváltoztatni a dohányzás tilalmára hozott rendeleteket, azokat a tűzvédelem keretei közé illesztették. Úgy véljük, hogy ennek hatására foglalta törvénybe a maksai székgyűlés 1692-ben a dohányzásból fakadó tűzkár árának kiszabását is. 1689 után szenteltek nagyobb figyelmet a dohányzó falustársak számbavételének a sepsiszéki jegyzőkönyv összeállítói.

c) Az 1701. évi feljegyzés újabb változást érzékeltet. Akkor a bejegyzett dohányzók száma megfogyatkozni látszott. Így például a 38 málnási személy közül 5 fő, a 42 oltszemi közül 3 fő, a kisborosnyói 36 falustársból is csak hatan füstöltek, amely arányát tekintve, negyedét/egyharmadát jelentette az 1693. évi összeírás adatainak. Valami történhetett a jegyzőkönyv 1701. évi összeírásának idején, ui. az egyéb természetű bűnök felsorolása ez alkalommal teljességgel elmaradt.

A körülmények tisztázásához további adatok szükségesek. Egyelőre, az előzmények részbeni ismeretében, arra gondolhatunk, hogy nem a büntetéstől való félelem indította jobb belátásra a háromszéki dohányzókat az 1701. évi összeírás idején. Leginkább annak az új helyzetnek az előszelét véljük itt felismerni, amely szétfeszítve a szigorú előírások, rendeletek és törvények kereteit, új utat nyitogatott a dohányzás használata, behozatala, árusítása előtt, hogy majd a következő századtól kezdődően már törvényes kereteket biztosítson a kereskedők számításainak, kielégítse a kincstár elvárásait, és nem utolsó sorban a szenvedélyesen dohányzók igényeit. Apafi Mihály fejedelem utáni időkben, Benkő József szavait citálva: „*úgy meg-lágyulának az ártatlan Dohány burján ellen szabott büntetések – is, hogy mind a pipázás divatjábann lábra kapa, mind penig a' Dohány természetést egyéb föld-mivek közé bántatlan el-elegyedék.*”³⁹

Erre enged következtetni az a néhány írott forrás is, amelyben a dohány helyi jellegű termesztésére utaló feljegyzéseket találunk. Az egyik földeladásról szóló, 1696. július 3-án Barrabás György kézdivásárhelyi házánál kötött szerződés szerint, altorjai Mihálcz Miklós „*Nagy Kantában ... a Torja vize és az ország uttya, mely megyen Nyujtód felé*” egy darab ülés helyet, „*mely Tubákos kertel bír*”, a fent nevezett Barrabás Miklósnak és maradékinak értékeseíti.⁴⁰ Egy másik utalást gróf Kálnoki Sámuel 1698. évi gazdasági összeírásában találunk, ahol azt

³⁹ Benkő 1792. 24.

⁴⁰ Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond 74, fasc. VI.

olvashatjuk: Köröspatakon „a kulcsár házban vagyon ..., egy nagy rakás Tubak, hány Mása nem tudják, lehet cir.3 mása.”⁴¹

Ezek a feljegyzések bizonyítják, hogy nemcsak a dohány szívasára hozott országgyűlési végzések bizonyultak eredménytelennek, de annak termesztését sem tudták megakadályozni. A XVII. század végén már komoly mennyiségben termesztették a dohányt a városi és a falusi kertekben, legnagyobb tételben Marosvásárhelyen és környékén. Háromszéken a Torja-környéki jó minőségű, sík térség földjein éppúgy, mint Köröspatak, esetleg a szépmezei rész napsütötte határában. Nyilvánvalóan nemcsak a saját szükségletek kielégítésére.

A dohány erdélyi elterjedésének útját tehát már semmilyen határozat, végzés vagy szabályzat sem volt képes feltartóztatni. A dohányzásra kivetett birság ellen, amellyel a nehéz „Portzio”-zás idején a szegénységséget sújtották, Bethlen Miklós kancellár is fellépett. 1702 tavaszán arra figyelmeztette a Királyi Guberniumot, hogy „tilcsa-meg az egész országban azt a' Dohán birságot” hiszen a szegénység, aki számban is a leghívebb dohányzó réteget jelentette Erdélyben, ha csak egy forintjával büntetessék „könnyen el-érkezik a' Vármegyének egy hónapi dupla Portiojával”⁴². Ne feledjék, hogy a szigorú tiltások ellenére a „Fejedelem, Urak, Gubernium, s' minnyájunk szeme láttára azolta országban Urak, Fő Emberek, szegény emberek vetették s vetik és pénzt nyernek belőllé, iszszak”⁴³ szélteben mindenütt, Piaczokon árulják, Harmincadokon behozzák, és az Harminczad jövedelmét, a' Király, a' Societas, a' Gubernium vette s' vérszi és él véllé”. A kancellár arra is emlékezteti a Tanácsot, hogy maga a Gubernium adta néhány esztendővel ezelőtt egy Görögnek árendába a dohánynal való élést mint „legitimus Quaestust”⁴⁴.

Bethlen Miklós figyelmeztetésével és jóslatával ezúttal is bebizonyította, hogy tökéletes ismerője volt az Erdélyben uralkodó valós helyzeteknek s kérte a Tanácsot, hogy „mennél hamarébb irjon-ki és a' szegénységen azt a' nagy nyomorgatást előzze meg; sőt a' hol eddig meg-találták vólna-is venni, adassa vissza szegényeknek, hadd adhassák az portioba. Sőt ezt a' Parancsolatot az Székelységre, Szászságra is kellene dirigálni; mert a' Szászságon nem tudom ugyan, de a' Székelységen bizony úgy hiszem, sőt hallom, hogy most-is valóban sokat vettek, ez után-is el-hiszem vesznek, ha meg nem előzzük; osztán elő állanak, azt mondgyák, nem adhatják a' Portiót. Bizony az Isten meg-büntet bennünket; az Felséges Udvar- is azt mondgya, hogy meg-adhatná Erdély az Quantumot eő Felségének, csak mi ne exhauriálnók a' szegénységet; én ugyan a

⁴¹ Tüdős S. Kinga: Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán. Bukarest–Kolozsvár, 1998. 95., 199.

⁴² Benkő 1792. 25.

⁴³ A dohányzást másként a „pipa dohány italá”-nak nevezik.

⁴⁴ Benkő 1792. 25.

magam jószágimban nem admittálhatom azt a' Dohány birságot meg-bocsássanak Circáló Uraim."⁴⁵

Megjegyezzük, Bethlen Miklós a dohányzásra vonatkozó birság beszédésének megtagadásával, arra való buzdításával végül is törvényt nem szegett, hiszen az önálló erdélyi fejedelmek által hozott országgyűlési döntéseket I. Lipót császár-király sem akkor, sem később nem erősítette meg.

Számos pro és contra közepette, a dohány mégis hogyan volt képes ellenállni az országgyűlési végzéseknél, és aránylag rövid időn belül hatalmába keríteni Erdély társadalmát rangra való tekintet nélkül?

Meglehet, a dohányzás erdélyi „pályafutása” kezdetben ártalmatlan szórakozással kezdődött, ám csakhamar komoly gazdasági megfontolás tárgyává változott. Az illetékesek hamar felismerték a tömeg egyre növekvő igényét a függőséget okozó dohányra, s a vonzataként megjelenő üzleti lehetőségekre. Hiszen szivta akkor már a füstöt főnemes és nemes, nyert tőle nyugalmat katona és paraszt, álmodott tőle szépet asszony és feleség. Mert kérdezzük, lehetett-e ellen állni annak a nikotfűvének, amelyet Jókai Mór, Fráter Györgyről írott regényében, is így dicsőített: a görög „*A mit az egy bőrzacskóból előmarkolt, az nem volt egyéb, mint holmi száraz levél, apróra összevagdalva, a mi olyan, mintha szemét volna. Hanem aztán mikor azt egy eleven parázzsal töltött medenczére hinté, olyan fölséges zamatú füstöt terjesztett, hogy annak az illatától a paradicsomban képzelte magát az ember. ... A ki ennek a füstjét beszívja, elfelejti minden bűjbaját: ha álmatlanság bántja, elalszik és szépet álmodik tőle, ha rettegés éri, bátor szívet kap tőle. Ez elűzi a pestist, a patécsot, a hideglelést. ... A kinek legegőször dohányfüsttel tömjénezték, az nem csoda, ha kis Istennek érezte magát. Magyar és török urak mind tele tüdővel szitták be a füstillatot.*”⁴⁶

A száműzetésben élő zágoni Mikes Kelemen is töredelmesen bevallotta „Né-nikéjének”, hogy iránta való szeretetét nemcsak „*káposztában*” képes kifejezni: „*De tudja ked, meddig szeretem kedet? Valamig dohányozhatom*”.⁴⁷ Természetesen nem Ő az egyedüli dohányzó a száműzöttek körében. Maga a fejedelem is nagy dohányos hírében állott: „*Mise után az ebédlőházba megyen – ott kávé-t iszunk és dohányozunk*” – számolt be írásában Mikes⁴⁸.

Kétségtelen: a „*Sátán kéményévé vált*” szenvedélyes dohányzók széles tábora hívta életre e különleges, s nemcsak az egészségre ártalmas társadalmi igényt. A nyereségre mindig éhes termelők-kereskedők pedig szíves-örömmel éltek az alka-

⁴⁵ Uo. 26–27.

⁴⁶ *Jókai Mór*: Fráter György. II. köt. Budapest, 1898, 81.; 1534 nyarán Gritti Alajos kormányzó I. Szulejman szultán parancsára Magyarországra indulván, hogy ott kijelölje az ellenkirályok országrészei közötti utat, de leginkább I. János kormányzó megbuktatását sűrge, Brassó falain kívül verte fel sátorát, ahol csakhamar megjelentek az ún. „fukarok”, vagyis a nagybani kereskedők, többek között dohányt is árulva.

⁴⁷ *Mikes* 1861. I. köt. 40.

⁴⁸ Uo. 75.

lommal s gyarapították anyagi javaikat: „*mert ennél semmi teremtvényt a' világbann a' kereskedésre inkább fel-nem vett az emberi nemzet*”.⁴⁹

Szenvedély és nyereség, ez volt tehát a veszte az 1670 és 1689 között létrehozott dohányzásra vonatkozó erdélyi országgyűlési határozatoknak. A XVII. század fordulója táján már jócskán termelték, a XVIII. században már nyilvánosan árusították a dohányt. Kolozsvár 1722. évi számadáskönyvében például már hét asszonyt tartottak nyilván, aki a dohány piaci árusításával foglalkozott⁵⁰.

Kezdetben, a dohány ártalmait még nem ismerve, a szórványos feljegyzésekből az derül ki, hogy a magyar urakat ámulatba ejtette az a nyugalom, amellyel a török füstölgők jártak-keltek. E feszültségoldó hatást, valamint azt, hogy a dohányzó katonák éhségérzetét is csökkentette a dohány szívása – használták ki az állandó háborúskodások idején, s hunytak szemet a hatóságok az egyre nagyobb számban dohányzó katonák felett.

A XVII. században, főként annak is a második felében végigsöprő pestisjárvány és a kolera idején a korabeli orvosok arra is felfigyeltek, hogy sokan voltak dohányosok a túlélők között. Ezért a dohánynak fertőtlenítő, védő hatást tulajdonítottak a kolerával szemben. Továbbá úgy vélték: gyógyír a szembajra, a kelésre, tüsszenéssel tisztítja az ínyet, enyhíti a fogfájást.⁵¹ A XVIII. században is még mindig tartják: „*Egészségekre szolgál az hideg természetü, kövér, nyálas és taknyos nedvességekkel bővölködő embereknek; a vért vékonyítván, a' testnek gözölgését segitvén, a' sűrű nedvességeket tisztítván, az emésztést sietettvén, s' a' t.*”⁵²

A dohányzás előnyös volta mellett csakhamar annak káros hatására is rájöttek. A fentiekben gyakran idézett Benkő József, a „Hárlemi Tudós Társaság” tagja, az 1792. évi országgyűlés „*alkalmosságával el-adni küldött*” beadványában a dohánynal kapcsolatban részletesen felsorolja a tubák mértéktelen használatának káros voltát: szárazsítja a testet, növeli az izzadást, a vért forralja és „*csipősíti*” (savasítja), guttaütést okoz, és a „*férfiak tenyésző véréét fogyasztja*”.⁵³ A gazdaságra tett ártalmainak felsorolásában azt is megjegyzi, hogy nem-

⁴⁹ Benkő 1792. 35.

⁵⁰ Biró 1940. 34.

⁵¹ „Több hasznait ezen növénynek a' mi illeti. Bizonyos, hogy leveleit borbann főzve s' azzal a' lévvel mosogatva a' sebeket gyógyítják. Hamva lugba főzve a' gyermekek törnyös avagy kifakadozott fejeket orvosolja; szárazon hozzá surolva pedig a' fog húst tisztítja. És hogy ismét füstjére térjek... ez a pestisnek, dernek és rószsz viznek ártalmi ellen mindenféle nagy dicsértébenn vagyon”. Benkő 1792. 35.

⁵² Uo. 34.

⁵³ Benkő József im. pontokba foglalja a dohányzás egészségre tetemes ártalmát: „1. hogy a' száraz és heves természetűeknek, köszvényeseknek, száraz kórságosoknak, és többeknek-is nagyon ártalmas légyen a' Dohány tüzzel való befütés, minden Értelmeseknél tudva vagyon, és a' tudós Orvosok ezt eleitől fogva meg mutogatták; minthogy a' Dohány füst a' testet igeb szárazsítja, az izzadást neveli, a' vért forralja s' tsipősíti, s' a' t.

csak a tubákosoknak okoz nagy kárt a gyulladás vagy égés, de sújt minden jó gazdát s gyermekeit, azokat egész életükben szerzett keresményeikből kiforgatva. A dohány termesztése kárára válik a gabona termesztésnek is, hiszen a ráfordított munkával milyen sok embernek táplálására lehetne a gabonát elvetni és learatni. Továbbá, mily sok időt lopnak el a mindennapokból „a dohány körül való bibelődéssel” a munkás emberek.

Akkor bár már a nők is szívták a pipát, Benkő mégis védelmükre kelve írja: „*Némely férfiak, kivált’ az aljasabb rendenn, nem tsak szájokat és öltözeteket, hanem házaikat-is el-büdösítik, és az aszszonyi rendnek unalmat s utálást szereznek, a’ rendeletlen pipázással.*”⁵⁴

A befejezés előtt egy gondolat erejéig érdekességként hozakodunk elő észrevételünkkel, miszerint ezen élvezeti cikk, valamint annak használatához szükséges tartozékokról pl.: tubákos szelence, ezüst pipaszár stb. a korabeli írott forrásokban eleddig nem olvashattunk. Feltűnő, hogy olyan korabeli okiratokban, mint például a XVII. századi végrendeletekben, gyakran tételelesen is felsorolták a háztartásban található ezüst tárgyak számát, milyenségét és mívességét. Ugyanakkor egyetlen alkalommal sem jegyezték fel a dohányzáshoz tartozó kellékeket.⁵⁵ Pedig mint láttuk, a törvény szigora, annak használatát nem volt képes

2. De hogy halált hozó mérge is légyen benne, a’ véle rendetlenül élés által, Bérenhs Irásából példáson bizonyítja Doktor Mátyus István Úr, széles tudományu Diaeticájábann; előhozván amaz Hollandus ifju testvéreket, kik vetélkedvén edjkor, melyik szivhatna edjmas után több pipa dohányt, midőn ez 18ra, amaz pedig 17re felment vólna, azonban mindeniket guttaütés és abból szörnyü halál talála.

3. Ugy itélnek továbbá némely Tudósok, hogy egészségtelenítése által, még az emberi Nemzetnek szaporodását-is akadályozná, főképpen az hév tartományokbann. Ilyen vélekedésben lévén Negyedik Amurates Török Császár-is, hogy az ő meleg tartományaiabann a’ sok pipázás a’ férfinak tenyésző vérét fogyatná, és sok aszszonyoknak azért kellene meddön maradniok, azt halálos büntetés alatt meg-tiltotta vala.

4. Sokféle oktalan élő állatok-is szokták érezni a’ dohánynak halálos mérgét; p.a. a’ dohániból való balsamum, mely is annak ki-facsart nedvéből készítetik, a’ rákot leg-ottan meg öli. Nem külömben a’ dohány olaj, akár a’ régi pipákból való olajos lév, az halnak és békának fejére kenettetvén, azokat meg-öli. Söt tsak por-tobákat tégyünk a’ varas békának hasára, kevés időre megdagad és döglök. Még a’ matskának nyelvét-is, ha bőv pipa sárral vagy olajjal meg kened, mélyen el-aluszik, vagy meg-is hal miatta. Vagyon hát mnéreg benne.

5. Ezekből azért, és sok egyebekből, eléggé meg esmérvén a’ tudós Orvosok a’ Dohánybann található mérget; méltán tiltották a’ véle való mértékletlen élést, erről költ jeles Irásaikkal; melyek között említhetem, hogy már régen kikölt vólt ez ellen Dánniában, a’ királyi Udvarnak Orvossa Simon Paulli, ilyen előnevü Munkájában: De Abusu Tabaci, § Herbae Thee.” Benkő 1792. 31–32.

⁵⁴ Uo. 33.

⁵⁵ Erdélyi Testamentumok I. köt.: Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék 1548–1711. Marosvásárhely, 2003.; II. köt.: Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1551–16 sz. vége. Marosvásárhely, 2006.; III. köt.: Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660. A sorozatot szerkesztette, a forrásokat válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Tüdős S. Kinga. Észrevételünk a végrendeletek margóján született, a téma további kutatást igényel.

megfekezni. Új módinak számított a tabak, vagy tobáka, mint ahogyan azt nevezte a német katonaság, vagy a duhan, dohán török kifejezés, míg eztán azt ki nem szorította.

Adatok hiányában nyitva kell hagynunk azt a kérdést: ezen élvezeti szer társadalomlélektani hatása vajon milyen mértékben jelent meg tárgyasult formában az erdélyi nemesi és nemtelenek háztartásában?

Befejezésként summázhatjuk: a dohány megjelenése nagy kavarodást okozott az erdélyiek körében. Sokan, sokszor próbálták megfekezni terjedését, de mindhiába. A hozott törvények esetleg arra voltak érdemesek, hogy a dohánnyal való élés ne csapjon át mértékvesztésbe. A fejedelemségben valami olyasmi történt, mint Angliában II. Jakab idején, aki a dohányellenes intézkedéseivel azt végérvényesen divatba hozta.

Törvényeivel tehát az erdélyi országgyűlés jobbra útját nyitogatta a dohányzás elterjedésének, nem pedig gátolta. Ezt később I. Lipót császár- király taktikája is megerősítette, hiszen az erdélyi fejedelmek dohányellenes döntéseit sem akkor, sem később meg nem erősítette.

Természetesen a dohányzás ténye nem maradt felügyelet nélkül a későbbiek során. Bizonyos keretek közé szorítása s a véle való élés gyakorlata azonban már egy új világ történetéhez kapcsolódik. A XVII. századra vonatkozóan a dohányról elmondhatjuk: járta tőle a dervisek táncát főnemes és paraszt, szenvedett nikotinmérgezést a fejedelem, róttak ki érte szigorú büntetést a rendek némi kincstári gyarapodás reményében, de elterjedését feltartóztatni már nem voltak képesek.

A szemléletesség kedvéért az említett jegyzőkönyv alapján néhány sepsiszéki falu releváns adatait foglaltuk táblázatba, amely számszerűen illusztrálja a XVII. század végi tubákolás elterjedését. (a D. = a dohányosok számát jelöli)

Helység	Év							
	1671		1690		1693		1701	
	össz.	D.	össz.	D.	össz.	D.	össz.	D.
	személy		személy		személy		személy	
Bikfalva	125	-	124	1	120	59	-	-
Bodok	-	-	106	1	69	50	69	24
Egerpatak	-	-	41	12	28	20	32	21
Illyefalva	62	-	33	1	28	14	-	-
Kisborosnyó	-	-	48	2	32	19	36	6
Lisznyó	70	-	72	1	55	35	52	24
Málnás	-	-	49	-	40	17	38	5
Oltszem	-	-	47	-	42	15	42	3
Zalán	-	-	76	-	64	21	67	38